

הפינה, ובסך הכל יש אמתיים יסוד בדרום וכן במזרח, וכך דייקו רוב המפרשים מדברי רש"י (ברכת הזבח וטהרת הקודש ועוד, ובפנים מאירות חולק). טעמו של דבר, שמתן הדם בקרן כשר רק אם יש יסוד משני צידיה (רבנו פרץ ואחרונים). לעומתם, דעת הרמב"ם שהיסוד בקרנות אלו היה בן אמה אחת בלבד. בריטב"א מופיעה שיטה שהיסוד היה בכל הדרום והמזרח, פרט לאמה אחת בקרן דרומית מזרחית עצמה, ודעה זו אינה מתיישבת בפשט המשנה במידות והסוגיה כאן.

שיטת לוי שהיסוד הקיף את כל המזבח, אלא שבדרום ובמזרח לא היה כשר למתן דמים. ב'פירוש קדמון' ביומא מחדש שהיסוד היה חלול בצפון ובמערב ואטום בדרום ובמזרח.

הרמב"ם, הסמ"ג והמאירי פוסקים כרב, על פי פשט המשנה (כסף משנה) ושיקולים נוספים. מנגד, דברי תוס' נוטים שיש להכריע כלוי.

הגמ' אומרת שהאוויר בדרום מזרח המזבח שייך לבנימין, ובכך מתאפשרת הקרבת עולת העוף שם. רש"י ורבנו חיים מפרשים שבמקום היסוד היתה בקרן דרומית מזרחית בליטה מוגבהת כדי לקלוט את דם העוף, ודינה כקיר המזבח (רש"י) או כיסוד (רבנו חיים). רבנו תם חולק וסובר שלא היתה בליטה כזו, ולדעתו האוויר עצמו התקדש כדי לאפשר את המליקה בו, ונראה שכך פירש הרמב"ם.

שלומדת הגמ' להלן (סה,א), וכשעושה אותה באוויר של שבת יהודה (דהיינו באמה שמתחת לסובב, כפירוש רש"י) הרי אין במקום זה קדושת מזבח כלל! ועל כך התשובה, שהאוויר שייך לבנימין והתקדש בקדושת מזבח. לפירוש זה לא התחדש בגמ' שישנה בליטה כלשהי כתחליף ליסוד.

הרמב"ם (הל' בית הבחירה ב,י) לא הזכיר בליטה כלשהי בקרן דרומית מזרחית, ונראה שפירש כרבנו תם (ליקוטי הלכות).

סיכום

הקרן הדרום-מזרחית של יסוד המזבח אינה כשרה למתן דמים, והגמ' מסבירה זאת בכך שאינה בחלקו של בנימין. נראה מהגמ' שיש חשיבות מיוחדת לכך שהצד הדרום מזרחי יהיה בחלק יהודה, למרות שבכך הוא נפסל ממתן הדם. נחלקו ראשונים בשאלה כיצד נהגו ביסוד שאינו בחלק יהודה (בזמן המשכן, או גם בבית ראשון אם המזבח בו היה בעומק שטח בנימין): יש אומרים שגם בו לא היה יסוד, מהלכה למשה מסיני (תוס' ביומא וזבחים נא,ב), ונראה שכך דעת הרמב"ם; ויש אומרים שהיה יסוד, אך לא שימש למתן דמים (תוס' בזבחים סא,ב).

שיטת רב כפשט המשנה במידות, שבצד דרום ומזרח לא היה יסוד בנוי כלל, פרט לאמה אחת בדרום-מערב ובצפון-מזרח. דעת הגר"א שאמה זו היא בנוסף לאמת

מערכה קב. צורת המזבח (נד,א)

ובגנו ארבע קרנות בגובה אמה נוספת. אין בראש המזבח שטח מוגבה נוסף, שכן לא הוזכר עוד מלבן פרט לקרנות. כיוצא בזה שנינו במסכת מידות (פ"ג מ"א): "המזבח היה ל"ב על ל"ב. עלה אמה וכנס אמה – זה היסוד, נמצא ל' על ל'. עלה חמש וכנס אמה – זה הסובב, נמצא כ"ח על כ"ח. מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה, נמצא כ"ו על כ"ו. מקום

מקום המערכה - שיטת רש"י והרמב"ם. מקום המערכה נמצא באותו מפלס של גג המזבח, תשע אמות מעל רצפת העזרה, והקרנות בולטות אמה מעליו.

בברייתא המובאת בסוגייתנו מתואר כיצד בונים את המזבח, ומתיאור זה ניתן ללמוד פרטים שונים על גודל המזבח וצורתו. להלן נעסוק בכמה עניינים שנדונו במפרשים: גובה מקום המערכה, מקום הקרנות, ועוד.

גובה מקום המערכה

לשון הברייתא: "כיצד בונים את המזבח? מביאין מלבן (מסגרת עץ) שהוא ל"ב על ל"ב [אמה] וגובהו אמה, ומביא חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא [עופרת¹] וזפת וממחה ושופך, וזה הוא מקום יסוד. וחוזר ומביא מלבן שהוא ל' אמה על ל' אמה וגובהו חמש אמות... וזהו סובב². וחוזר ומביא מלבן שהוא כ"ח על כ"ח אמות וגובהו ג' אמות... והוא מקום המערכה. וחוזר ומביא מלבן שהוא אמה על אמה... וזהו קרן, וכן לכל קרן וקרן". מצירוף דברי הברייתא עולה שגובה המזבח תשע אמות,

2. שתי המילים האחרונות נוספו בשולי הגליון בשם הצאן קדשים, וכן הוא בכל כתה"י (דקדוקי סופרים).

1. כך כתב רש"י: אבר; וכתב בעזרת כהנים (מידות ג,א) שהעופרת היתה מועטת, כי דרכה להינתן בחום (עיי' בהקדמת התפא"י למידות פ"ג, שתמה על מיזוג חומרים אלה). תוס' (כתובות קז,ב ד"ה הני וע"ז לג,ב ד"ה קוניא) כותבים שזהו היתוך כלי זכוכית, וראייתם מכך שלא נאמר "אבר", כמקובל בלשון התנאים.

נשטחות אמה (ולאו דווקא כפופות כפירוש רש"י⁵). לשם כך עליהן לטפס עשר אמות לגובה, ולנטות שלוש אמות ברוחב (לאמת היסוד, הסובב, ומקום הקרנות), ואי אפשר שתישאר עוד אמה, אלא אם כן תעמודנה על היסוד⁶. לא ברור, לשיטה זו, כיצד מחושב מקום הילוך רגלי הכהנים⁷. בירושלמי בסוכה (פ"ד ה"ג) נראה כפירוש רש"י בעניין הערבות⁸.

מקום המערכה - שיטת הריטב"א. מקום המערכה מוגבה מעל גג המזבח, ומקביל לגובה הקרנות.

מדברי הריטב"א נראה, שנוקק לומר שמקום המערכה גבוה אמה גם בגלל לשון הגמ': "עלה שלש [אמות מן הסובב] וכנס אמה – זהו מקום קרנות". אם גג המזבח עומד באותו מפלס עם מקום המערכה, והקרנות בולטות אמה מעליו, מדוע לקרוא לשטח זה "מקום קרנות"? הרי הוא שייך יותר למערכה מאשר לקרנות! וזהו טעמו של רש"י שהגיה: "זהו מקום המערכה"⁹. לפיכך מסביר הריטב"א שמקום המערכה גבוה מעל שפת המזבח, ולכן שטח האמה של שפת המזבח אינו יכול להיכלל במקום המערכה, אלא נקרא "מקום קרנות", ולדעתו זהו טעמם של תוס' שקיימו את הגרסה "זהו מקום קרנות"¹⁰.

הילוך רגלי הכהנים אמה מזה ואמה מזה – נמצא כ"ד על כ"ד מקום מערכה". ממקום הקרנות והלאה לא נאמר "עלה אמה", ומכאן שהקרנות ומקום הילוך הכהנים ומקום המערכה מצויים על אותו מפלס. כך היא שיטת הרמב"ם, כמפורט באריכות בהל' בית הבחירה פ"ב (הל' ו-ט), וכן דעת המאירי (יומא טז, א; מידות ג, א) ורבנו שמעיה (מידות שם).

הריטב"א: מקום המערכה גבוה אמה נוספת

בראשונים במסכת סוכה (מה, א) קיים דיון בעניין גובה מקום המערכה, בהקשר להנחת הערבות בחג הסוכות סביב המזבח. בברייתא שם נאמר, שהערבות "גבוהות י"א אמה, כדי שיהו גוחות [כלומר, מתכופפות כקשת³] על המזבח אמה". מר זוטרא מביא את המשנה במידות הנ"ל, ומסיק ממנה שהערבות הונחו על היסוד, שאם לא כן "גוחות על גבי המזבח היכי משכחת לה?". קושיית מר זוטרא טעונה הסבר, שהרי אם המזבח גבוה תשע אמות מלבד הקרנות הרי הערבה המונחת בצדו וגבוהה י"א אמה ארוכה שתי אמות יותר מהמזבח, ואותן שתי אמות יתירות אכן יוצרות קשת בגובה אמה על גבי המזבח! לפיכך מסביר רש"י (ד"ה עלה אמה), שמכיוון שהערבות אינן זקופות ישר אלא מוטות באלכסון, מחמת 'כניסת' היסוד והסובב, הרי שנדרש להן אורך יותר מתשע אמות כדי להגיע לגובה המערכה, ולא תהיה בהן קשת כנ"ל אלא אם הערבות יונחו על היסוד⁴.

הריטב"א מפרש את ההכרח של הגמ' אחרת: **בראש המזבח יש שטח מוגבה נוסף המיועד למקום המערכה**, במרחק אמה משפת המזבח, וגובהו אמה כגובה הקרנות. הגמ' מבינה שהערבות מגיעות עד למקום המערכה ועליו הן

6. הריטב"א כותב שהשיפוע מצריך תוספת אמה לפחות, וחישבו אינו ברור, ולכאורה די לכך בשלושת רבעי אמה; מכל מקום, עדיין חסר באורך הערבות. יש להעיר, שהריטב"א ביומא טז, א מצייין שגובה המזבח תשע אמות (לעניין השאלה האם הצופה דרך פתח העזרה יכול היה לראות את פתח ההיכל), ולא כדבריו כאן.

7. הריטב"א בהמשך כותב שמקום הילוך רגלי הכהנים היה בין הקרנות לבין מקום המערכה, על פי המשנה במידות, אבל לפי זה לא מובן כיצד הערבות העומדות על היסוד הגיעו למקום המערכה ונשאר בהן אמה להשתטח עליו.

8. זו לשונו: "בר קפרא אמר: וגבהן אחת עשרה אמה. אמר רבי יוסה: מתניתא אמרה כן: וראשיהן כפופין לצדדי המזבח". מבואר בירושלמי שהערבות לא הגיעו למקום המערכה (השווה תמיד פ"ב מ"א: "האברין והפדרין שלא נתאכלו מבערב סונקין אותם לצדדי המזבח, אם אין הצדדין מחזיקין סודרין אותם בסובב על הכבש"), ובכל זאת אורכין י"א אמה (אלא שר"ח בסוכה מה, א מביא את הירושלמי בנוסח: "על גבי המזבח"). יתירה מזה: מראיית ר' יוסה נראה שהכפיפה היא הגורמת להארכת הערבות, וזה כפרש"י, שכפיפתן זוקקת שתי אמות, מה שאין כן לריטב"א. ברם, בירושלמי לא נאמר שהערבות הונחו על היסוד, ואפשר שנחלקו התלמודים במקום שאליו הגיעו הערבות, וממילא גם במקום הנחתן.

9. כך גרס הריטב"א ברש"י. לפנינו ברש"י "זהו מקום קרנות", אלא שרש"י השמיט את המילים "וכנס אמה", שכן מהן מובן שהקרנות אינן בשפת המזבח, ראה להלן.

10. לדעת רש"י (על פי גרסתו שלפנינו כמצוין בהערה הקודמת) יש ליישב, שאין כוונת המילים "זהו מקום קרנות" לכנות את הרצועה שבין הקרנות בשם "מקום קרנות", כי אכן היא חלק ממקום המערכה, אלא באה הגמרא להודיע שברצועה זו נקבעו הקרנות בקצותיה.

3. רש"י (ד"ה ש"מ) מדגיש שמדובר על כפיפה כקשת והערבות אינן שטוחות על ראש המזבח, לצורך החישוב להלן.

4. יש דוחק בפירוש רש"י: א. הפירוש ש'גוחות' פירושו דווקא כפיפה בקשת, ולכן יש צורך בעודף אמתיים, אינו מוכרח, וממילא לא ברור ההכרח של הגמ' לומר שהערבות על היסוד. ב. האלכסון של כניסת היסוד והסובב מוסיף בסך הכל כרבע אמה, דוק ותשכח, ואם כן ראוי היה לומר "פורתא לא דק", והערבות אינן גוחות אמה ממש אלא קרוב לה! פירוש הריטב"א להלן מבטל את הקושי הראשון.

נראה שהמאירי עמד בקושי השני, ולפיכך פירש כרש"י ש'גוחות אמה' פירושו שאורכן אמתיים יותר מן המזבח כדי שתהא כפיפתן אמה, אבל לדעתו 'גוחות על המזבח' פירושו: על הקרנות, ובהתאם לדרשת הגמ' שם מ"אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח", ולכן אין די באורך י"א אלא אם כן הערבה תעמוד על היסוד, ואז יש אמתיים יתרה, שכן מה שנחסר כתוצאה מהשיפוע אינו נלקח בחשבון כלל! יש מקום לפרש בגמ' אחרת, שהערבות 'רכות', כלשון הברייתא (לפנינו בגמ': 'רבות', והיעב"ץ הגיה: 'רכות', וכן הוא בריטב"א ובפסקי הרי"ד, ופירש הערוך לנר שזה כדי שיהיו גוחות על המזבח), ואינן עומדות זקופות אלא מתקפלות בכניסת היסוד והסובב עד עומק המדרגה (לפי זה אינן נשענות על גזען, ואפשר שבראש המזבח הניחו עליהן דבר מה כדי שלא יפלו), ונמצא שיש י"א אמה מן הקרקע ועד ראש המזבח (בלא הקרנות) ולא נותר אפילו מעט להניח על גבי ראש המזבח.

ברבנו חננאל נראה שפירש שהערבות צריכות להגיע לגובה עשר אמות והאלכסון מוסיף קרוב לאמה, כדברי הריטב"א, אבל דבריו אינם ברורים לגמרי, עיי"ש.

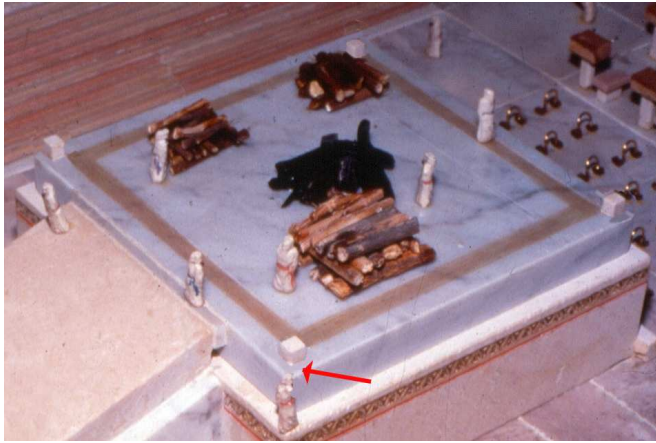
5. אילו היה מפרש כרש"י, ומצריך שתי אמות ל'גיתח' הערבות - לא היתה תועלת בתירוץ הגמ' שהערבות על היסוד, שכן עדיין הערבות צריכות לעלות ט' אמות עד מקום המערכה וגם לנטות בשיפוע שתופס חלק משתי האמות הנותרות.

מקום יציאת הקרנות

המפרשים עוסקים בשאלה האם קרנות המזבח עומדות ממש בשפת ראש המזבח או שהן מרוחקות מעט משפתו.

רש"י בסוכה (מה, א ד"ה עלה אמה) כותב: "עלה שלש – זה מקום הקרנות, ולא גרסינן יכנס אמה, שלא היו משוכין הקרנות כלום לפנים". התוס' שם (ד"ה עלה) כותבים אף הם כרש"י, אבל לדעתם אין הכרח למחוק את המילים "וכנס אמה", שמופיעה "בכל הספרים", ופירושו שהקרנות בנויות באותה 'כניסה', ולא מחוצה לה. הרמב"ם (הל' בה"ב ב, ז) סובר כרש"י ותוס', אולם הראב"ד (שם) מציע ("אולי") שהקרנות מרוחקות שני טפחים פנימה משפת ראש המזבח.

טעמו של הראב"ד (כפי שמבאר המל"מ), שהמקור לשטח מקום המערכה הוא הפסוק ביחזקאל (מג, טז): "והאריאל שתיים עשרה אורך בשתיים עשרה רוחב, רבוע אל ארבעת

הקרנות - שיטת הראב"ד. הראב"ד מציע ("אולי") שהקרנות מוכנסות טפחים פנימה משפת המזבח.

רבעיו", ממנו לומדת הגמ' (מנחות צו, ב) שמקום המערכה הוא כ"ד אמות על כ"ד אמות. ראש המזבח כולו רחב כ"ח אמות וארבעה טפחים, ויש לנכות ממנו שתי אמות מכל צד, אחת לקרן ואחת להילוך רגלי הכהנים, הרי שנותרו כ"ד אמות וארבעה טפחים¹². מעתה, אם לא נאמר כראב"ד – יצא שהפסוק ביחזקאל אינו מדויק. לדעת הרמב"ם אכן הפסוק לא דייק בטפחים (כפי שכותב המל"מ), כפי שאומרת הגמ' (שם) ביחס למשנה במידות (ג, א), המונה את מידות המזבח באמות ללא ציון הטפחים¹³.

כמה ראיות ישנן לשיטת רוב הראשונים, שהקרן נמצאת בשפת המזבח:

לחמישה, ונמצא ששיטתם משתווה במידת מקום המערכה, כ"ד אמה וד' טפחים.
13. נראה שהראב"ד מתקשה לומר שהפסוק לא דייק, אף על פי שעל המשנה עלינו לומר זאת, על פי הגמ' במנחות שם בעניין זה: "והא תנן... נמצא עשרים וארבע על עשרים וארבע, מקום המערכה עשרים וחמשה הוא! וכי תימא הכא נמי לא דק, והא כתיב 'והאריאל שתיים עשרה אורך בשתיים עשרה רוחב רבוע', ופרש"י: 'וקרא ליכא למימר לא דק'. אלא שבגמ' שם מבואר, ש'לא דק' הוא כשהמשנה מחסירה אמה שלמה, אבל התעלמות מכמה טפחים אינה בגדר 'לא דק', ואם כן ניתן לומר זאת

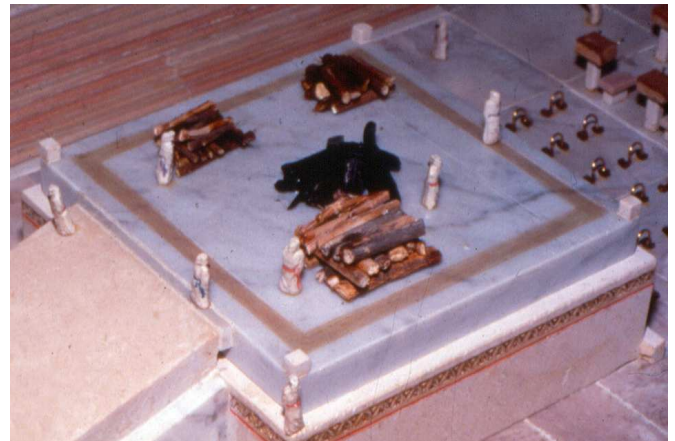
'תפוח' - שיטת הראב"ד. עיגול מוגבה בקוטר כ"ב אמות, שמייעד לצבירת אפר המזבח. לדעתו המערכה היתה בחלק קטן מן המזבח.

הראב"ד: ה'תפוח' בראש המזבח גבוה אמה

הראב"ד (הל' תמידין ומוספין ב, ז) סובר גם הוא שהיתה במרכז המזבח קומה גבוהה יותר להשלמת עשר אמות לגובה המזבח, אלא שלדעתו היא לא נועדה למקום המערכה, אלא ל'תפוח' שבו מכונס אפר המזבח (לדעתו היה זה עיגול שקוטרו כ"ב אמה). לדעת הרמב"ם, לעומת זאת, התפוח אינו שם למבנה מסוים, אלא לערימת הדשן.

הר"י קורקוס תמה על הראב"ד: "ובמידת המזבח היה ראוי להזכירה, או בבניינו ועשייתו", כלומר, במשנה במידות ובברייתא בסוגיין, וקושיה זו עומדת גם כלפי שיטת הריטב"א (וכפי שהקשה גם בשפת אמת בסוכה שם).

עוד יש לשאול על שתי השיטות: אם הקומה העליונה רחבה כל כך, למעלה מעשרים אמה, קשה לעשות בה עבודה כאשר הכהנים עומדים מצדיה, ואם כן יש צורך לעלות עליה כדי להקטיר במרכזה או לפנות אפר משם. והרי נאמר (שמות כ, כב): "ולא תעלה במעלות על מזבחי!" (קושיית בעל 'מעשי למלך', הל' בה"ב ב, ז)¹¹.

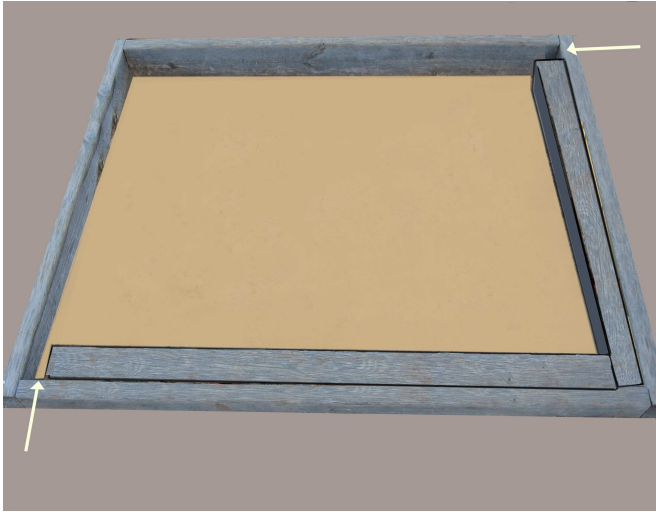

'תפוח' וקרנות - שיטת הרמב"ם. התפוח אינו מבנה מסוים, אלא ערימת האפר במרכז המזבח קרויה 'תפוח'. הקרנות נמצאות על שפת המזבח ממש, וזוהי השיטה המקובלת במפרשים.

11. שם דן בהרחבה בשיטת הריטב"א בראיות ושיקולים לכאן ולכאן, ובין השאר העלה קושיה זו, והאריך להוכיח מהסוגיה להלן סב, ב, סג, א ועוד שהכבש לא הגיע עד לאמה העשירית. לדעתו אין זו קושיה על הראב"ד, מפני שמודה הראב"ד שמקום המערכה היה בגובה ט'; ואינו מובן, הרי גם לראב"ד צריך להגיע למרכז התפוח.

12. נקטנו במידות כשיטת הרמב"ם שם. לרש"י במנחות שם כלל רוחב ראש המזבח כ"ח אמה וטפחים, מפני שלדעתו כניסת היסוד רחבה מזו של הרמב"ם: ששה טפחים ולא חמישה. מאידך, רש"י מצמצם את רוחב הקרן משה טפחים

באמה בת ה' טפחים בלבד), ותירצה הגמ' "לא דק", ולא תירצה שהקרנות מרוחקות משפת המזבח כך שהמרחק ביניהן אכן עומד על כ"ו אמות¹⁷.

מלבן. מסגרת העץ נועדה להכיל את אבני המזבח בשעה שיוצקים עליהם את המילוי, כפי שמקובל בימינו ביציקת בטון. לפי שיטת רב הונסו לתוכו גופי עץ כמידת היסוד החסר בדרום ובמזרח, ואלו הוצאו לאחר מכן. על פי דעת מקצת האחרונים, המלבן הושאר כמסגרת למזבח.

המלבן

בגמ' לא מפורש האם המלבן – קרשי העץ המהווים מסגרת ליציקת המזבח – הוסר לאחר השלמת הבנייה. בפשוטות אין בו כל צורך, שהרי נדרש "מזבח אבנים", ולא בא העץ אלא להחזיק את האבנים עד יציקת החומר המחבר אותן זו לזו.

אולם יש שדייקו שהמלבן הושאר מדברי הגמ' לגבי הקרן הדרום מזרחית "דמחית מידי מתותיה ושקיל ליה", ממנה משמע שרק התוספת במקום הקרן הדרום מזרחית ניטלה¹⁸. בחסדי דוד (מנחות ו,ו) אף כתב שהמלבן ביסוד מעכב, מפני שהמזבח צריך להיות רבוע אף בחלקו התחתון, והשארית המלבן מותרת ריבוע של ל"ב על ל"ב אמה¹⁹.

ברם, בקרית ספר (הל' בה"ב פ"ב) כתב שהמלבן הוסר, וזוהי הדעה המקובלת באחרונים²⁰. כך הכריע בשו"ת שאלת

19. ראייתו מלשון התוספתא שם, שאומרת פעמיים שריבוע המזבח מעכב, ופירש שהפעם השנייה מוסבת על היסוד; אבל תוס' כאן (ד"ה רב) כותבים שלדעת רב אין צורך בריבוע ביסוד, וראה במערכה הקודמת הערה 6. לשון החס"ד אינה ברורה, שכתב שביסוד יש "מלבן של אבנים". אפשר שלדעתו מסגרת העץ הוסרה, אבל בסמוך לה הושארה מסגרת אבן, כעין דברי המאירי להלן.

20. תפארת ישראל בהקדמתו למידות פ"ג ובית דוד ועזרת כהנים שם משנה א'. בזבח תודה כאן התלבט בדבר, וכתב שהעץ אינו פוסל את המזבח משום שעיקרו מאבנים (כדוגמת המזבח בשילה, שנחשב "מזבח אבנים" אע"פ שהיה מוקף בעצי שטים, כדלהלן סא,ב), אבל הסיק כתפא"י.

יש להעיר ללשון רש"י ביחזקאל (מגיד), המכנה את המפלסים השונים במזבח בשם: "מלבן הראשון", "מלבן השני", "מלבן התחתון", וניתן להבין שדעתו שהמלבן הושאר; אבל אפשר שזהו שם לצורת המבנה ולא רק למסגרת העץ, וכמו שמצינו "מלבנות התבואה שבין הזיתים" (פאה ג,א). ועיין בשאלת יעבץ הנ"ל על דעת רש"י בנושא זה.

א. עצם הלשון "קרן" מובנה שהיא בזוית, ולפיכך ראוי שתהא בזוית ממש (תוס' יו"ט במידות שם).

ב. ביחזקאל (מגיד), נאמר: "ואלה מידות המזבח... וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד". הגמ' (מנחות שם) מפרשת זאת על הקרנות, ומשתמע שהן נמצאות על שפת המזבח ממש ומציינות את גבולו. כמו כן נראה מהספרא (ויקרא נדבה פרשתא ד,יג): "המזבח סביב – בזמן שהוא סביב ולא בזמן שניטלה קרנו של מזבח", כלומר שהקרנות סובבות את המזבח ומסמנות את גבולו, ובהעדרן אין לו 'סביב'.

ג. תוס' בסוכה הנ"ל כותבים שכדברי רש"י מוכח "בזבחים פרק איזהו מקומן", וציינו המדפיסים לסוגיה כאן. בעזרת כהנים (למידות שם, מהדו' מפעל תורת המקדש' ח"ב עמ' טז-יז) ביאר דבריהם, שגרסו בגמ' כגרסה שנדפסה בצד הגליון, לפיה הברייתא מפרטת את מניין הטפחים בכל מלבן ומלבן. לפי זה, ראוי היה שהברייתא תציין בדיוק גם את מקום הקרנות, ומשלא עשתה כן – סתמו כפירושו שהן בשפת המזבח ממש¹⁴.

יתכן להסביר אחרת, שהציון מוטעה וכוונת תוס' לסוגיה לעיל נג,א, שם נאמר שניתן לתת מדים החטאת "כנגד חודו של קרן", כלומר, בזוית המזבח בכל חציו העליון, משום שזהו המשך לחודו של הקרן שבראש המזבח. לדעה אחרת שם מותר לתת אף אמה אילך ואמה אילך מ'חודה של קרן, משום ש"כנגד קרן הוא", ומשמע שמקום זה נמצא תחת הקרן ממש¹⁵. משתמע גם מהלשון "מחטא ויורד כנגד חודה של קרן עד שמכלה כל הדם שבאצבע" שהכהן מתחיל מהקרן עצמה ויורד ככל שיידרש, ולא נאמר מה יעשה בשולי הקרן, האם גם שני הטפחים המפסיקים בין הקרן לבין שפת המזבח נחשבים כקרן, ואם לאו – האם ידלג עליהם?¹⁶

ד. עוד הוכיחו תוס' מ"פרק שתי הלחם", וכוונתם (כפי שמבאר בעזרת כהנים הנ"ל) לגמ' במנחות (צו,ב), ששואלת על המשנה במידות (ג,א): "עלה חמש וכנס אמה – זה הסובב, נמצא כ"ח על כ"ח. מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה, נמצא כ"ו על כ"ו" – "עשרין ושבע הוו!" (שכן יש להוריד ג' טפחים מכל צד, כי היסוד הסובב והקרנות נמדדים

גם על הפסוק. הבדל נוסף הקיים בין המשנה לפסוק: המשנה מתארת את המזבח לאחר מעשה, וניתן לומר שלא דייקה בתיאורו; אבל הפסוק ביחזקאל הוא המקור שעל פיו נעשה המזבח, ומניין ידעו בוני המזבח שהפסוק לא דייק ועשאוהו רחב יותר מן הכתוב?!

14. עיין שם ביאור נוסף לכוונת תוס'.

15. וכלשון רש"י ד"ה מר סבר: "כי היכי דקרן הויא אמה על אמה אף כל שתחתיו כנגדו הוי קרן". אך יש להעיר, שגם האמה שמתחת לסובב ומעל לחוט הסיקרא כשרה לכך, אע"פ שבוודאי אינה כנגד הקרן ממש. וגרסת השטמ"ק בגמ': "נמי קרן הוא" במקום "כנגד קרן הוא".

16. הדילוג מעורר שאלה של "שיריים שבאצבע", לשיטת הרמב"ם שדין זה נאמר גם בחטאת חיצונית, עיין להלן מערכה רמב.

17. לדעת הראב"ד י"ל שאכן בשלב זה סוברת הגמ' שהקרנות בשפת המזבח, אבל בהמשך, לאחר הבאת הפסוק ביחזקאל, הגמ' חוזרת מזה.

18. דעת השואל בשו"ת שאלת יעבץ, ראה להלן.

חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד... וממחה ושופך". ההבנה הפשוטה במשפט זה היא שיביאו איזה אבנים שירצו, גדולות וקטנות, ומהן יעשה גל אבנים, ועליו ישפוך את המילוי מסייד וכו'. כך יתקיים "מזבח אבנים", שכן עיקרו אבנים ואילו שאר החומרים נועדו לחבר את האבנים זו לזו ולאטום את החללים שביניהן (ראה לשון הרמב"ם הל' בית הבחירה ב,טז ולהלן מערכה קמג).

המאירי במידות ג,א מפרש אחרת את תפקיד האבנים הגדולות והקטנות: "ומביא אבנים גדולות ומסדרן סביב המלבן (כלומר, מבפנים) ואחר כך מביא אבנים קטנות וסיד וקוניא וממחה ושופך וממלא את החלל". לדעתו האבנים הגדולות משמשות רק למסגרת, והאבנים הקטנות הן חלק מהמילוי הנשפך. אולי טעמו, שאם המילוי מגיע עד המלבן הרי שמקצת האבנים עלולות להפגם כשיסור המלבן, ולכן יש לומר שהמילוי מצוי בין אבני המסגרת בלבד, והמלבן נועד רק לתמוך את האבנים הגדולות בשעת המילוי²³.

סיכום

מתיאור המזבח בגמ' כאן ובמסכת מידות נראה שגבהו ט' אמה, ורק קרנותיו מגיעות לגובה עשר אמות, וזוהי הדעה המקובלת במפרשים (רש"י ורמב"ם ומאירי ורבנו שמעיה). הראב"ד והריטב"א סוברים שבראש המזבח היה מפלט נוסף בגובה אמה במקביל לקרנות, לצורך התפוח (ראב"ד) או למקום המערכה (ריטב"א).

מחלוקת נוספת מצאנו באשר למקום הקרנות: דעת רוב המפרשים שהן על שפת המזבח (רש"י תוס' ורמב"ם), וכמה ראיות לשיטה זו. הראב"ד מציע שהן מרוחקות שני טפחים משפת המזבח, כדי להתאים את מידת מקום המערכה לדיוק הפסוק ביחזקאל.

באשר למלבן המקיף את המזבח בשעת בניינו, ההבנה המקובלת באחרונים היא שהוא הוסר בתום הבנייה. דעת בעל חסדי דוד שהמלבן הושאר, כדי שגם היסוד יהיה רבוע. המאירי מחדש שהמזבח הוקף תחילה באבנים גדולות, ולאחר מכן נשפכו לחללו אבנים קטנות עם החומרים המתוארים בגמרא.

יעבץ (ח"א סי' קז-קח) על פי כמה שיקולים: מבואר במידות (פ"מ"ד) שהיו מסיידים את המזבח, וסיד אינו נדבק יפה על עץ; אסור לבנות עץ קבוע בעזרה, ועיקר האיסור נאמר "אצל מזבח ה' אלהיך"²¹; אש המזבח היתה שורפת את העץ שבקרנות; אם העץ הוא חלק מהמזבח – חל עליו האיסור לחתכו בברזל²².

אבנים גדולות וקטנות. לדעת המאירי הונחו אבנים גדולות בהיקף החיצוני של המזבח, ובמרכזו מילאו אבנים קטנות.

סידור אבני המזבח

בברייתא בסוגיין נאמר: "כיצד בונין את המזבח?... ומביא

מערכה קכא. אבנים שלמות (נדב, ב)

ותחללה". עוד נאמר בספר דברים (כז,ה-ו), בעניין המזבח שהצטוו ישראל להקים בהר עיבל: "ובנית שם מזבח לה'

כתוב בתורה (שמות כ,כא): "ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית, כי חרבך הנפת עליה

תירוצו. בפשטות ניתן לומר שאיסור הנפת הברזל אינו אלא באבני המזבח, ולא בשאר חלקיו.

23. יש להעיר, שתיאור זה דומה מאד למזבח שהתגלה בהר עיבל, ראה אודותיו במערכה הבאה.

21. היעב"ץ מציין שאמנם במשכן היה המזבח עשוי עץ, אבל העץ היה מצופה נחושת (וכאן ציפוי הסיד אינו אלא צבע בעלמא); ויש להוסיף, שמזבח המשכן היה כלי, ולא בנין קבע, ולכן אינו בכלל האיסור לבנות בעץ.

22. גם בנקודה זו התקשה היעב"ץ במזבח המשכן, כיצד הוכנו עצי השיטים, ע"ש